

जेठ, २०७८

शिक्षण सिकाइमा विविधता
व्यवस्थापनसम्बन्धी कष्टमाइज्ड शिक्षक

आधारभूत तथा माध्यमिक तह

नेपाल सरकार
शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय
शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र
सानोठिमी, भक्तपुर

विषयसूची

क्र. स.	विषयवस्तु	पृष्ठ सङ्ख्या
१	परिचय	
२	तालिमको सक्षमता	
३	तालिमको विषयवस्तु	
४	तालिम कार्यान्वयन कार्यविधि	
५	तालिम मूल्याङ्कन	
६	कार्ययोजना तथा प्रतिबद्धता	

१. परिचय

समावेशीता, समानुपातिक र सहभागितामूलक सिद्धान्तको आधारमा समाजवादप्रति प्रतिबद्ध रहि समृद्ध राष्ट्र निर्माण गरी आर्थिक समृद्धि, समानता र सामाजिक न्याय कायम गरी बहुलतामा आधारित सभ्य र समतामूलक समाज निर्माण गर्ने सोच नेपालको संविधानले राखेको छ। संविधानको धारा ३१ मा शिक्षालाई मौलिक हकको रूपमा उल्लेख गरिएको र विभिन्न किसिमका समस्या र सम्भावना रहेका विद्यार्थीहरूलाई आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षामा सरल र सहज पहुँचको पनि व्यवस्था गरेको छ। नेपाली समाजमा रहेको विविधतालाई सम्बोधन गरी समन्यायिक र न्यायिक अवस्था सिर्जना गर्ने विभिन्न विकल्पहरूमध्ये शिक्षामा लगानी पनि एक दर्विला आधार हो। विद्यालय एक लघु समाज हो जहाँ समाजका विविधता प्रतिविम्बित हुन्छन्। विविध क्षमता र आवश्यकता भएका बालबालिकाहरू कक्षाकोठामा रहन्छन्। उनीहरूको मनोभावनालाई बुझेर सिकाइ अनुकूल वातावरण निर्माण गर्नु शिक्षकको वैधानिक दायित्व हो भने नैतिक जिम्मेवारी पनि हो।

फरकपन हुनु विविधता हो भने फरकपनको योग नै विविधता व्यवस्थापन हो। शिक्षण सिकाइमा विविधता व्यवस्थापनले समग्र सिकाइमा मूल्य सिर्जना गर्ने, मूल्य अभिवृद्धि गर्ने, तुलनात्मक लाभ सुनिश्चित गर्ने जस्ता अभिष्ट राखेको हुन्छ। विद्यार्थीहरूमा भएको विविध क्षमता तथा स्रोतको अधिकतम सदुपयोग गरी मूल्य सिर्जना गर्ने कुरामा जोड दिन्छ। शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको योजना निर्माणदेखि कार्यान्वयन, प्रतिविम्बन, नियमन, अनुगमन, सुधार जस्ता चरणहरूमा प्रत्येक विद्यार्थीको आकृति याद गर्नु, प्रत्येक आकृतिमा सक्रियता, सहभागिता, नियमितता, सिर्जनशीलता, कौशलता खोज्नु र प्राज्ञिक रूपमा उत्थानशील व्यक्तिको खोजी गर्नु शिक्षण सिकाइमा विविधता व्यवस्थापन हो।

विविधता र समावेशीता फरक अवधारणा तर कार्यस्थलमा स्वस्थ्यकर र नविन प्रवर्तनको वातावरण निर्माण दुवैको अभिष्ट हो। विविधता 'के' अर्थात् कुन भन्ने प्रश्नको जवाफसँग सम्बन्धित हुन्छ भने समावेशीताले 'कसरी' भन्ने प्रश्नमा केन्द्रिकृत हुन्छ। विविधता विद्यालय, कक्षाकोठा अर्थात् सिकाइ थलोमा कुन कुन पक्षले बनेको छ भन्ने कुरामा बढि जोड दिन्छ भने समावेशीताले ती विभिन्न पक्षहरू बिचको सहसम्बन्ध, समन्वय, सहअस्तित्व कसरी सौहार्द बनाउन सकिन्छ भन्नेमा जोड दिन्छ। यी दुवै अवधारणालाई अर्थपूर्ण बनाउन र सौहार्द वातावरणमा पारस्परिक सामञ्जस्यता कायम गरी सञ्चालित हुन सहजीकरण, सुदृढीकरण र सवलीकरण गर्न समन्यायिकताले सहयोग गर्छ। तसर्थ कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइ सिकाइलाई अर्थपूर्ण बनाउन, न्यायिकता प्रदान गर्न र स्वच्छता कायम

गर्न यी तीनै अवधारणा: विविधता, समावेशिता र समन्यायिकतालाई एकीकृत, सर्वाङ्गीण अर्थात समग्रतामा हेरिनुपर्छ। यसो गर्न सकेको खण्डमा मात्र कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई संविधान, नीति, कानून अन्य मापदण्ड अनुकूल बनाई शैक्षिक जगतको धर्मलाई जीवन्त राखी मुलुकको सुख, शान्ति, समुन्नति, समृद्धिको आधारशीला निर्माण गर्ने गुणस्तरीय मानव पुँजी निर्माण गर्न सकिने देखिन्छ।

जसरी समाज विविधतायुक्त हुन्छ त्यसैगरी विद्यालयको कक्षाकोठामा पनि विविधतायुक्त हुन्छ। एउटै कक्षाकोठामा लैङ्गिक, जातजातिगत, धार्मिक, सांस्कृतिक, क्षेत्रीय, भाषिक, सिकाइ क्षमतागत आदि विविधता पाइन्छ। कक्षाकोठामा यसखालको विविधता पाइनु स्वाभाविक हो। विद्यार्थीहरूका फरकपन तथा विविधताको पहिचान, स्वीकार र सम्मान गर्दै उक्त फरकपन वा विविधतालाई अवसरका रूपमा लिई विद्यार्थीहरूबिच एकआपसमा सिकाइ आदानप्रदान गर्दै उनीहरूको सिकाइमा बढोत्तरी ल्याउन सकिने अवस्था रहन्छ। कक्षाकोठामा हुने विविधताको कुशल व्यवस्थापनबाट विद्यार्थीहरूमा आपसी मेलमिलाप, सद्भाव, अपनत्व, एकताको भावना जागृत हुनुको साथै धार्मिक र सांस्कृतिक सहिष्णुता बलियो हुने सम्भावना बढ्छ। समतामूलक समाजको निर्माण, समावेशी लोकतन्त्रको विकास र खुशी र सुखी नेपालीको लक्ष्यलाई साकार बनाउन पनि विद्यालयको कक्षाकोठादेखि नै विविधताको कुशल व्यवस्थापन अपरिहार्य हुन्छ। कक्षाकोठाको विविधताको कुशल व्यवस्थापनको लागि शिक्षकहरूको क्षमता अभिवृद्धि आवश्यक छ। त्यसैले शिक्षण सिकाइमा विविधता व्यवस्थापनसम्बन्धी यो पाँच दिने कस्टमाइज्ड शिक्षक तालिम पाठ्यक्रम विकास गरिएको छ।

यस तालिम पाठ्यक्रमको लक्षित समूह भनेका आधारभूत तथा माध्यमिक तहमा शिक्षण गर्ने शिक्षकहरू हुन्। एक महिने शिक्षक पेसागत विकास तालिम प्राप्त शिक्षक पनि यो तालिम प्राप्त गर्न योग्य ठहरिने छन्।

२. तालिम सक्षमता

यस तालिमपश्चात् सहभागी शिक्षकहरूमा देहाय वमोजिमका सक्षमताहरू विकास भएको हुने अपेक्षा गरिएको छ।

- कक्षाकोठामा बालबालिकाहरूको क्षमता र आवश्यकतामा आधारित समन्यायिक र न्यायिक सिकाइ पद्धतिको विकास गर्न,
- बालबालिकामा रहेको विविधताको उपयोग गरी सिकाइमा विविधताको फाईदा सुनिश्चितता गर्न,

३. तालिमका विषयवस्तु

क्र.स.	विषयवस्तु	विस्तृतीकरण	सत्र	कैफियत
१	शिक्षण सिकाइमा विविधता व्यवस्थापन	<ul style="list-style-type: none"> • विविधता व्यवस्थापनको अवधारणा र आवश्यकता • विविधताको पहिचान: प्रकार, प्रक्रिया, औजार • सिकाइलाई प्रभावित पार्ने तत्वहरू र कारकहरू • समन्यायिक सिकाइका लागि समानता, समता र समावेशीताको प्रयोग <ul style="list-style-type: none"> ○ राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय अभ्यासको समीक्षा • समतामूलक सिकाइ अवसरको सम्भावना 	२	
२	विद्यार्थीको वर्गीकरण	<ul style="list-style-type: none"> • सिकाइ कठिनाइ पहिचानका साधन र प्रयोग सिप जस्तै: (विद्यार्थी भर्ना फाराम, विद्यार्थी जीवनी, उजुरी पेटिका, गुनासो पेटिका, प्रश्नावली, अन्तरर्वाता, गृहकार्य, परीक्षा) • विशेष सिकाइ आवश्यकता भएका विद्यार्थी (दृष्टिविहिन र न्युन दृष्टि क्षमता विद्यार्थी, ढिलो सिक्ने विद्यार्थी, चाडो सिक्ने विद्यार्थी, प्रतिभाशाली विद्यार्थी, बहिरा र सुस्त श्रवण भएका विद्यार्थी, विभिन्न बौद्धिक अपाङ्गता भएका विद्यार्थी) • पारिवारिक पृष्ठभूमि (सामाजिक-आर्थिक संरचना, धार्मिक, साँस्कृति, शैक्षिक अवस्था) 	४	
३	सिकाइमा विविधताको सम्बोधनका तौरतरिकाहरू	<ul style="list-style-type: none"> • उपचारात्मक शिक्षण • अभिभावकको संलग्नता • बैयक्तिक शिक्षण • मातृभाषामा सहजीकरण • समूहगत सिकाइ • परियोजना कार्य • सम्मानका साथ सिकाइ 	६	

क्र.स.	विषयवस्तु	विस्तृतीकरण	सत्र	कैफियत
		<ul style="list-style-type: none"> • कक्षाकोठाको व्यवस्थापन 		
४	बहुसाँस्कृतिक कक्षाकोठा र सिकाइ सहजीकरण	<ul style="list-style-type: none"> • विद्यार्थीको जीवनी (Profile) आदानप्रदान • परियोजना कार्य • सिर्जनात्मक कार्य • सिकाइ मेला • प्रदर्शनी/भूमिका अभिनय • विद्यालयमा विद्यार्थीसँगको कार्यशाला (प्रत्येक विद्यार्थीको आवश्यकता पहिचान) • विद्यार्थी सिकाइको लागि विद्यालय र घरको सम्बन्ध 	३	
जम्मा सत्र/सेसन			१५	

४. तालिम कार्यान्वयन कार्यविधि

४.१ तालिम अवधि

यो तालिम पाँच दिन अवधिको हुने छ। पाँचै दिन आमनेसामने, अनलाइन, भर्चुअल वा मिश्रित पद्धतिबाट शिक्षा तालिम केन्द्रमार्फत तालिम सञ्चालन हुने छ। प्रति दिन ३ सत्रका दरले ५ दिनको अवधिमा १५ ओटा सत्रहरू सञ्चालन हुने छन्। प्रति सत्र १ घण्टा ३० मिनेटको हुने छ।

४.२ लक्षित समूह

आधारभूत तथा माध्यमिक तहमा शिक्षण गर्ने सबै प्रकारका शिक्षकहरू यस तालिम पाठ्यक्रमको लक्षित समूह हुन्। एक महिने शिक्षक पेसागत विकास तालिम प्राप्त गरेका शिक्षकले समेत यो तालिम लिने छन्। सहभागी छनोटका लागि शिक्षा तालिम केन्द्रले सम्बन्धित शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाइ, स्थानीय तह तथा विद्यालयसँग आवश्यक समन्वय र सहकार्य गर्ने छ। स्थानीय तह र तालिम प्रदायक अन्य सङ्घसंस्थाले शिक्षण सिकाइमा विविधता व्यवस्थापनसम्बन्धी छोटो अवधिको शिक्षक तालिम सञ्चालन गर्दा यो पाठ्यक्रमको प्रयोग गर्न सक्नेछन्।

४.३ तालिम पाठ्यक्रम कार्यान्वयन प्रक्रिया

- क. आधारभूत तथा माध्यमिक तहमा अध्यापन गराउने शिक्षकहरूका लागि तालिम कार्यक्रम शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रबाट स्वीकृत पाठ्यक्रमका आधारमा हुने छ।
- ख. शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रबाट स्वीकृत पाठ्यक्रमको २०% अर्थात ३ सत्र सम्मका विषयवस्तु शिक्षा तालिम केन्द्रले स्थानीय विज्ञ तथा अन्य सरोकारवालाहरूको परामर्शमा परिमार्जन तथा समायोजन गर्न सक्ने छ।

४.४ तालिम सहजीकरण प्रक्रिया

- क. शिक्षा तालिम केन्द्रका प्रशिक्षक, रोस्टर प्रशिक्षक, क्याम्पस तथा युनिभर्सिटीका सम्बन्धित विषयका प्राध्यापक तथा विज्ञहरूबाट तालिम सत्र सहजीकरण गरिने छ।
- ख. तालिमको सत्र सहजीकरण गर्दा सकेसम्म सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको अधिकतम प्रयोग गरी स्वअध्ययन, सहकार्य, अनलाइन, भर्चुअल तथा मिश्रित विधिको उपयोग गर्नुपर्ने छ।
- ग. तालिम सञ्चालन गर्दा फ्लिपड ढाँचा (Flipped Model) को अवलम्बन गर्न सकिने छ।
- घ. तालिम सञ्चालन गर्दा सकेसम्म समकालिक (Synchronous) भन्दा असमकालिक (Asynchronous) सिकाइलाई जोड दिनुपर्ने छ।
- ङ. सिकाइ सहजीकरणका विधि तथा सूचना प्रविधिलाई पाठ्यक्रमका विषयगत विषयवस्तुसँग पनि आबद्ध गरेर प्रयोग गर्नुपर्ने छ।
- च. तालिम सञ्चालन गर्दा शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रद्वारा विकास गरिएको तालिम सामग्रीको आधारमा सञ्चालन गर्नुपर्ने छ। सो सामग्रीका अलावा सामान्यतया सहभागी शिक्षकका माग र आवश्यकतालाई ध्यान दिँदै आवश्यकताअनुसार देहायबमोजिमका विधि उपयोग गर्न सकिने छ।

- साझा तथा खुला मञ्चहरूको प्रयोग
- समकालिक र असमकालिक विधिहरू
- Community of the Practitioners (CoP)/Buddying up
- स्वाध्ययन विधि
- अनुसन्धानात्मक विधि
- प्रतिबिम्बात्मक विधि

- परियोजना विधि
- दुर सिकाइ विधि
- अन्तरक्रिया तथा छलफल विधि
- प्रदर्शन तथा नमुना अभ्यास शिक्षण विधि
- जोडी कार्य तथा समूह कार्य विधि
- अवलोकन विधि
- मामला/घटना अध्ययन विधि
- समस्या समाधान

५. तालिम मूल्याङ्कन

- क. यस तालिममा सहभागी शिक्षकहरूको मूल्याङ्कन निरन्तर रूपमा उनीहरूले तालिमका दौरानमा निभाएको भूमिका, जागरूकता, तालिममा सहभागिता र दैनिक उपस्थितिका आधारमा गरिने छ। स्वाध्ययन, छलफल, समूह कार्य र प्रस्तुतिका साथै तालिम पूर्व (Pre-Test) र तालिमपश्चातको मूल्याङ्कन (Post Test) पनि मूल्याङ्कनका आधार हुनेछन्।
- ख. सहभागी शिक्षकहरूलाई तालिमपश्चात् तालिम सम्पन्नताको प्रमाणपत्र प्रदान गरिने छ।

६. कार्ययोजना तथा प्रतिबद्धता

- क. सहभागीहरूले तालिम अवधिमा सिकेका ज्ञान तथा सिपको आधारमा विद्यालयमा गई प्रयोग गर्न सकिने कम्तिमा पाँच ओटा कार्यको कार्ययोजना (Action Plan) बनाई प्रस्तुत गर्नुपर्ने छ।

क्र.स.	क्रियाकलाप	किन	कहिले	कसरी	कैफियत
१					
२					
३					
४					
५					

- ख. तालिम अवधिमा निर्माण गरिएका पाठयोजनासमेत कार्ययोजनामा आबद्ध गरी कक्षा शिक्षण गर्नुपर्ने छ।
- ग. सहभागीहरूले कार्ययोजनाबमोजिमका सुधारहरू गर्ने प्रतिबद्धता शिक्षा तालिम केन्द्र समक्ष पेस गर्नुपर्ने छ।

घ. शिक्षकले जाहेर गरेको प्रतिबद्धता शिक्षा तालिम केन्द्रले विद्यालयलाई जानकारी गराउनुपर्ने छ।

ΩΩΩ